

Otto den Store og missionen¹

Af Niels Refskou

Otto den Stores indsats for den kristne mission er nøje knyttet til de elbslaviske områder, og den skal ses i sammenhæng med hans forsøg på at bringe disse områder ind under saksisk overhøjhed og dermed sikre rigets østgrænser. Forholdet til elbslaverne var et problem, som han havde overtaget fra sin fader, Henrik I, og selv om det tilsyneladende lykkedes Otto den Store at skabe en vis stabilitet i områderne, faldt det hele fra hinanden under den store slaveropstand i 983, hvor bl.a. bispesæderne Havelberg og Brandenburg blev brændt og plyndret.

I forbindelse med vinterfelttoget 928/29, som startede mod hevellerne, var Henrik I kommet i besiddelse af Brandenburg. Herefter havde han vendt sig mod dalemintierne mod syd og undertvunget dem; her erobrede han i øvrigt fæstningen Jahna nordvest for Meissen. Derefter fortsatte han mod Böhmen til Prag, og Böhmen anerkendte Henrik I's overhøjhed. I 929 havde redarierne, der boede i den nordvestlige del af området mellem floderne Penne, Oder og Havel, påbegyndt et felttog mod Saksen, idet de formentlig ville udnytte, at Henrik I var optaget længere mod syd, men de blev overvundet ved Lenzen og måtte derefter ligesom de øvrige elbslaviske stammer bøje sig for hans magt. Efter disse kampe kunne Henrik I begive sig til Quedlinburg, hvor hans søn, Otto, skulle holde bryllup med den angelsaksiske prinsesse Edgitha. Otto har formentlig i 929, hvor Henrik I bestemte, at han skulle være enearving, også fået overdraget Magdeburg, som han nu gav Edgitha i morgengave. Overdragelsen af Magdeburg til Otto må ganske givet betyde, at Otto har fået til opgave at varetage Henrik I's østpolitik, en formodning, der bestyrkes af, at Ottos tilstedeværelse ved faderens hof herefter ikke bliver omtalt noget steds.

Henrik I fortsatte derefter sin sejrige fremmarch. I 933 besejrede han ungarerne ved Riade, og hvad der er mere betydningsfuldt i vor sammenhæng, i 934 besejrede han i flg. Widukind den danske konge Chnuba,² der må være identisk med Gorm den Gamle i Jelling, pålagde ham tribut og tvangsdøbte ham. Det er i øvrigt uvidst, om Henrik I har påbegyndt en regulær mission blandt de besejrede slaver. Adam af Bremen beretter, at biskop Adalward af Verden, der døde i 933, skal have prædikeret for slaverne,³ og ærkebiskop Unni af Hamburg-Bremen skal opmuntret af Henrik I's sejr have prædikeret for danerne,⁴ men der er intet, som tyder på, at der har været tale om en systematisk mission. Derimod er det ganske tydeligt, at de erobringer, som Henrik I havde

gjort, kom til at danne grundlaget for Otto den Stores omfattende grundlæggelser af bispedømmer i Danmark og Nordmarken i 948.

I forbindelse med tronskiftet i 936 brød der en slaveropstand ud i en stor del af området øst for Elben og i Böhmen. Det lykkedes for Hermann Billung af nedkæmpe opstanden, dog ikke i Böhmen, hvor hertug Boleslav først i 950 blev tunget til at anerkende Otto den Stores overhøjhed. Kampen mod slaverne var først og fremmest rettet imod redarierne, medens området øst for Magdeburg ikke synes at have været særligt berørt. I øvrigt søgte slaverne atter at udnytte de indenrigspolitiske vanskeligheder, som Otto den Store stod overfor i den første del af sin regeringstid, til frafald, men disse forsøg blev brutalt nedkæmpet af Gero, der fra 937 og frem til sin død i 965 med jernhånd styrede markområderne øst for Elben og Saale. I forbindelse med nedkæmpelsen af oprørsforsøgene lykkedes det for Gero i 941 at genvinde Brandenburg og dermed genoprette Otto den Stores herredømme helt til Oder.

De slaviske områder blev delt op i markområder og lagt ind under Hermann Billung, der skulle vogte grænserne mod danerne og obodritterne, og Gero, der samme med markgreve Christian skulle vogte grænseområderne øst for Elben og Saale. Jævnside med inddelingen i marker skete en inddeling i mindre områder, de såkaldte burgwarder, en administrativ nyskabelse af Otto den Store efter karolingisk forbillede. Til hver burgward hørte et antal landsbyer, hvis beboere i tilfælde af krig kunne søge tilflugt i borgen, som de så til gengæld skulle holde i stand og sandsynligvis også være med til at forsvare. Fra borgene kunne der også inddrives skatter og afgifter, men de har ikke haft noget juridisk myndighed; de har altså ikke fungeret som retskredse.

Medens Henrik I ikke havde betragtet de elbslaviske områder som egentlig saksiske områder, men alene som grænseområder, der af hensyn til landets sikkerhed skulle holdes i afhængighedsforhold af Saksen, lader Otto den Stores initiativer til en fast, administrativ inddeling ane, at han fra første færd har haft til hensigt at rykke østgrænsen frem til Oder og Queis. Dette har imidlertid betydet, at området skulle gøres kristent, da han som kristen konge ikke kunne have hedenske folkeslag i sit rige. Derfor måtte Otto den Store også tage initiativ til en kirkelig opdeling af de elbslaviske områder, således at de i alle tilfælde formelt kunne regnes for kristne.

De elbslaviske områder var imidlertid i kirkelig henseende ikke nogen entydig størrelse, idet obodritterne allerede lå indenfor ærkesædet Hamburg-Bremens missionsområde. Sammen med obodritterne må man nok også nævne danerne, der af Henrik I var blevet gjort tribut-

pligtige. Ganske vidst var danerne ikke slaver, men denne omstændighed har set fra Saksen næppe haft større betydning, idet de danske konger meget ofte gjorde fælles sag med slaverne, og de nære forbindelser mellem danerne og obodritterne understregedes også af, at Harald Blåtand var gift med en datter af Mistivoj, der efterfulgte Nakon som konge over obodritterne mellem 965 og 967. Anderledes forholdt det sig med områderne øst for Elben og Saale, hvor især ærkesædet Mainz ville gøre sig gældende som metropol i forbindelse med en kirkelig inddeling.

Det sidste blev da også tilfældet i forbindelse med oprettelsen af bispedømmerne Havelberg og Brandenburg i 948, idet de kom til at høre ind under Mainz, og det kom igen til at betyde, at den kirkelige inddeling i vid udstrækning kom til at følge den administrative, idet grænsen mellem Hamburg-Bremen og Mainz blev identisk med grænsen mellem Billungs mark og Nordmarken, der stod under Geros administration.

Bispedømmerne i Havelberg og Brandenburg, der efter alt at dømme er blevet oprettet samtidig, blev i flg. grundlæggelsesdiplomet for Brandenburg oprettet den 1. oktober 948,⁵ men allerede tidligere på året var der blevet oprettet bispedømmer i de tre jyske byer Ribe, Slesvig og Aarhus, idet navnene på disse tre byers biskopper figurerer som de sidste på synodalakterne fra synoden i Ingelheim, der trådte sammen den 7. juni 948, og efter al sandsynlighed er disse tre biskopper blevet viiede på selve synoden.

Aksel E. Christensen betragtede udnævnelsen af de tre biskopper til Danmark alene som et udslag af Otto den Stores imperialistiske politik,⁶ og han har sammen med andre danske historikere sat spørgsmålstegn ved, om disse biskopper overhovedet har sat deres ben i Danmark, og deri kan han formentlig have ret. Jeg vil dog mene, at der ligger helt andre motiver bag udnævnelsen af de tre biskopper. Da Gregor IV i 832 beskæftede Ludvig den Frommes oprettelse af et bispesæde i Hamburg, bestemte han, at samme bispesæde som ærkesædet skulle stå for missionen blandt de svenske, danske og slaviske folk. De tilløb, der var sket under Ansgar til en kristning af Sverige og Danmark, var imidlertid løbet ud i sandet forstået på den måde, at de ikke havde resulteret i oprettelsen af suffraganer under Hamburg. Det betød, at ærkesædet Hamburg-Bremen som en metropol uden suffraganer ikke var i overensstemmelse med den kanoniske ret. Der var ganske vidst ikke opstillet bestemte krav i forbindelse med oprettelsen af en ny metropol, men så langt vi kan komme tilbage, har der stort set været sammenfald mellem metropolerne og de statslige provinser, og

helt tilbage til de nikæanske kanones fra 325 bliver det forudsat, at metropolitten eller ærkebiskoppen har haft flere biskopper under sig for at kunne opfylde de forpligtelser, der påhvilede ham i flg. kirkeretten, og ærkebiskoppen af Hamburg-Bremen har derfor måtte leve på et kanonisk provisorium.

Denne uholdbare situation blev bragt til ophør ved synoden i Ingelheim i 948. Horst Fuhrmann har påvist, at de danske biskopper må være blevet viede på selve synoden i Ingelheim, idet han henviser til, at Agapit II i et brev til biskopperne af Halberstadt og Hildesheim, der begge var suffraganer under Mainz, har anmodet om, at de skulle bistå Adaldag af Hamburg-Bremen på alle måder, og dette skulle sætte Adaldag i stand til at opfylde den kanoniske rets krav om, at der ved en bispevielse skal medvirke mindst to af ærkesædets suffraganer ud over ærkebiskoppen, for dette kanoniske krav var Adaldag ude af stand til at opfylde, da han endnu ikke havde nogen suffraganer.⁷

Så kan man naturligvis diskutere, om udnævnelsen af de danske biskopper skulle være dikteret af Otto den Stores imperialistiske hensigter eller af Adaldags ønske om at få regelrette suffraganer, men begge motiver har ganske spillet ind i den politiske proces, som oprettelsen af nye bispesæder har været. Det er imidlertid klart, at uanset om de danske biskopper, der blev viede i 948, nogensinde har sat deres ben i Danmark, eller ej, er deres vielse og oprettelsen af bispedømmerne Ribe, Slesvig og Aarhus i nøje overensstemmelse med den kanoniske rets bestemmelser, og dermed er Hamburg-Bremens provisoriske forhold til den kanoniske ret ophørt, og Adaldags stilling som metropolit er blevet afklaret.

Sammenligner man Havelberg og Brandenburg med de tre danske bispedømmer, er det helt klart, at Otto den Store har haft herredømmet i de områder, hvor de to første ligger, medens det er temmelig usikkert, om han overhovedet har haft nogen myndighed i Danmark;⁸ ser man på kildematerialet til perioden som helhed, er der intet, der tyder på, at Henrik I's krig mod Gorm har haft varige følger med saksisk overherredømme som konsekvens, og der er heller intet, der tyder på, at Henrik I's tvangsdåb af Gorm har givet resultater, der kunne berettige til en kirkelig opdeling af Danmark. Danmark er først blevet regnet for en kristen stat efter Harald Blåtands dåb, der må have fundet sted mellem 961 og 965.

Problemet ved en nærmere sammenligning mellem på den ene side Havelberg og Brandenburg og på den anden side de danske bispedømmer er nok først og fremmest, at medens vi har et stiftelsesdiplom for Brandenburg – DO I 76 for Havelberg er en forfalskning, men vi må formode,

at der har været udstedt et, der svarer til det for Brandenburg – så har vi ingen stiftelsesdiplomer for de danske bispedømmer. Det er imidlertid givet, at de danske bispedømmer er blevet oprettet uden godkendelse fra den danske konge, der var hedning, og da vi ikke har nogen angivelse af, at der har været iværksat en systematisk mission i Danmark i perioden mellem 934 og 948, har man fra saksisk side næppe haft lokalkendskab nok til at foretage egentlige afgrænsninger mellem de tre danske bispedømmer, sådan som det var tilfældet med Brandenburg.

Karakteren af de tre danske bispedømmer skal derfor nok snarere ses i lyset af ærkesædet i Hamburg-Bremen. Det var som nævnt grundlagt som missionssæde for Sverige, Danmark og de slaviske folk, og det ville derfor være en rimelig antagelse, at de første biskopper i Danmark var missionsbiskopper, således at Ribe, Slesvig og Aarhus ikke var egentlige bispedømmer, men udgangspunktet for de tre biskoppers mission. Denne antagelse bliver støttet af Adam af Bremen, der siger, at det var umuligt at stedfæste de første biskopper i Danmark, og at deres primære opgave var at drive mission.⁹ Man kan så naturligvis spørge, hvorfor disse biskopper så ikke bar den normale betegnelse for missionsbiskopper, »episcopi gentium« eller »episcopi in gentibus«, men dette kunne netop hænge sammen med Adaldags ønske om at få regelrette suffraganer, og da Ribe, Slesvig og Aarhus alle tre er arkæologisk velbevidnede som større bebyggelser på den tid, har de kunnet tilfredsstille den kanoniske rets krav om, at bispesæder kun må oprettes i bebyggelser, der har status som »civitates«. Otto den Stores tilskyndelse til at støtte oprettelsen af de danske bispedømmer kan have været, at han som det verdslige overhoved for Hamburg-Bremen kunne få indirekte indflydelse på forholdene i Danmark via biskopperne.

Der er således vægtige grunde til at antage, at medens det er ganske givet, at oprettelsen af bispedømmerne Havelberg og Brandenburg må ses som led i indlemmelsen af Nordmarken i det saksiske rige efter Geros felttog i 937, må vi søge efter helt andre årsager til oprettelsen af de danske bispedømmer, da der ikke er noget, der tyder på, at Danmark i 948 var under saksisk overhøjhed.

Den 21. september 937 oprettede Otto den Store benediktinerklostret St. Mauritius i Magdeburg.¹⁰ Abbeden Anno og de første munke kom fra Tierklostret St. Maximin, der i 934 var blevet reformeret fra Gorze i Lothringen. St. Mauritius var fra sin grundlæggelse udstyret med immunitet og var under kongelig beskyttelse, og i årene, der fulgte, tilflød der det en stadig strøm af privilegier, indkomster og grundbesiddelser. Den 23. april 941 blev det lagt ind under pavens beskyttelse.

Allerede i karolingisk tid var Magdeburg en af de vigtigste bebyggelser ved den midterste del af Elben, idet den lå på et sted, hvor det var let at krydse Elben, og det gjorde den meget tidligt til en blomstrende handelsplads. Den store politiske og militære betydning, som Magdeburg derved fik, kan også læses af, at Karl den Store byggede den ene af de to fæstninger, der skulle sikre den frankiske grænse langs Elben og Saale, overfor Magdeburg på østsiden af Elben. Magdeburgs strategiske betydning har formentlig også været årsagen til, at Otto den Store efter sit bryllup med Edgitha i 929 tog ophold der for derfra at varetage Henrik I's østpolitik, og at han senere gjorde den til centrum for sine aktiviteter i de slaviske områder.

Den betydning, som Otto den Store tillagde Magdeburg, ses også af, at det var St. Mauritius, der var den vigtigste af det nye klostres skytshelgener. St. Mauritius blev bl.a. regnet for den, der gav sejr i krig; således kalder Thietmar ham for »miles Christi« og »invictissimus dux«. ¹¹ og i 10. årh. var hans navn blevet knyttet til den hellige lanse, i hvis od der var en af naglerne fra Kristi kors, og man mente også, at den havde tilhørt Konstantin den Store. Henrik I havde fået den hellige lanse af Rudolf af Burgund på rigsdagen i Worms i 926, og den blev siden et af Otto den Stores vigtigste herskersymboler, fordi den ikke blot knyttede forbindelsen mellem ham og Konstantin den Store, men også fordi lansen i flg. den ikke-kristne, germanske tradition var et herskersymbol, idet overdragelsen af herredømme hos germanerne skete ved overdragelsen af en lanse. Vi må derfor formode, at St. Mauritiusklostret ikke blot er blevet oprettet til Guds ære, som det hedder i stiftelsesdiplomet, men også – og måske først og fremmest – for at udtrykke den saksiske konges magt. Magdeburg ved rigets østgrænse har derfor skullet vise i hvilken retning, den saksiske magt skulle udstrækkes.

På baggrund af den betydning, som Otto den Store således allerede i 937 tillagde Magdeburg ved at gøre St. Mauritius til skytshelgen for det ny kloster, rejser der sig det spørgsmål, om han allerede på dette tidspunkt har haft en omdannelse af klostret til ærkesæde i tankerne, således at Havelberg og Brandenburg er blevet oprettet som led i en større missionspolitisk plan, der blev tilendebragt med oprettelsen af ærkebispedømmet Magdeburg. Men her må man nok svare benægtende. Ganske vist hedder det i det diplom, som pave Johannes XII udstedte til Magdeburg i 962, ¹² at Otto den Store havde grundlagt St. Mauritiusklostret med henblik på mission, men det er absolut ikke ensbetydende med, at det dengang var hensigten på længere sigt at omdanne klostret til ærkesæde. Det betyder kun, at man har prioriteret

missionen. I øvrigt var de politiske forhold øst for Elben i de første år efter klostrets grundlæggelse ikke ligefrem gunstige for missionen. Tronskiftet havde som nævnt givet anledning til oprør blandt de slaviske folk, og selv om det lykkedes Hermann Billung og Gero at nedkæmpe disse, blev f.eks. Brandenburg først genvundet i 941 og det på grund af forræderi, og de første besiddelser, som Magdeburg fik i de slaviske områder i perioden 940 til 946, var borgene Schartau, Grabow og Buchau.¹³ I øvrigt kender vi intet til Magdeburgmunkenes missionsvirksomhed i de første årtier. Det eneste, der taler for tidlige planer for oprettelsen af et ærkesæde i Magdeburg, er nogle tiendeydelser, der blev overdraget til St. Mauritiusklostret, fra det område, der senere kom under Brandenburg, men hvis der på dette tidspunkt havde foreligget planer om oprettelsen af et ærkesæde i Magdeburg, ville oprettelsen af Havelberg og Brandenburg under Mainz i 948 have været formålsløs.

Walter Schlesinger anser det for muligt, at abbed Hadamar af Fulda, der var i Rom i begyndelsen af 948, formentlig for at drøfte bl.a. oprettelsen af bispedømmerne i Danmark og Nordmarken, allerede på dette tidspunkt forhandlede med Agapit II om oprettelsen af ærkesædet i Magdeburg.¹⁴ Dette er dog næppe sandsynligt, da man i så tilfælde måtte formode, at ærkesædet var blevet oprettet samtidig med bispedømmerne Havelberg og Brandenburg, således at man havde undgået konflikter med ærkebiskoppen i Mainz.

Vi skal snarere frem til 955 efter slaget ved Lechfeld, idet Otto den Store inden dette slag lovede at oprette et bispesæde i Merseburg, hvis han vandt slaget. Efter slaget var abbed Hadamar atter i Rom, denne gang for at erhverve pallium til ærkebiskop Bruno af Köln, men vi ved fra et brev fra ærkebiskop Wilhelm af Mainz til Agapit II,¹⁵ at der også var blevet forhandlet om oprettelsen af et ærkesæde i Magdeburg. Det var meningen, at bispesædet i Halberstadt skulle forflyttes til Magdeburg, og at biskoppen af Halberstadt skulle være ærkebiskop, d.v.s. at stiftet Halberstadt skulle være ærkestift. Vi ved ikke, om Havelberg og Brandenburg skulle værre suffraganer under det ny ærkesæde, men Merseburg må i alle tilfælde have været med i planerne.

Disse planer vandt ikke gehør hos ærkebiskop Wilhelm af Mainz, der ikke under nogen omstændigheder ville gå med til, at hans ærkebispedømme blev gjort mindre ved tabet af Halberstadt, og da Wilhelms samtykke til en udskillelse af Halberstadt fra Mainz i flg. den kanoniske ret var nødvendig, måtte disse planer i første omgang stilles i bero.

Det næste forsøg på at realisere planerne med Magdeburg skete i 962, hvor Johannes XII den 12. februar udstedte et diplom, som ophø-

jede Magdeburg til ærkesæde med Merseburg som eneste suffragan.¹⁶ Heller ikke denne gang var der tale om, at Havelberg og Brandenburg skulle være suffraganer, således som det blev tilfældet ved den endelige udformning i 968, og da heller ikke Halberstadt indgik i denne konstruktion, må man formode, at det stadig ikke er lykkedes at få Wilhelm til at give slip på disse bispedømmer, selv om det på den anden side er klart, at denne plan må være blevet til efter forhandlinger mellem Otto den Store og Wilhelm, da denne tilsyneladende ikke havde noget at indvende imod, at ca. 1/5 af Halberstadts landområde skulle afstås til Magdeburg og Merseburg. Det havde derimod biskop Bernhard af Halberstadt, der i flg. denne plan måtte se sig vraget som kandidat til embedet som ærkebiskop af Magdeburg, så på hans protest måtte planerne endnu en gang skrinlægges.

Det mest bemærkelsesværdige ved planerne fra 962 er Otto den Stores vidtgående beføjelser i forbindelse med missionen, idet det hedder, at alle de folk, som kejseren eller hans søn eller disses efterfølger måtte lade døbe, skulle høre under Magdeburg eller Merseburg eller hvilket andet stift, der end måtte blive oprettet i området. Desuden får kejseren og hans søn ret til at oprette stifter og indsætte biskopper, der er viede af ærkebiskoppen i Magdeburg, hvor de vil, og samtidig får de også rådighed over al tiende fra de slaviske områder, både fra dem, der allerede var blevet omvendt, og fra dem, der i fremtiden ville blive det. Dette er intet mindre end en utvetydig anerkendelse af Otto den Stores lederstilling i forbindelse med slavermissionen. I øvrigt er det bemærkelsesværdigt, at det ny ærkebispedømme ikke har nogen grænse imod øst, hvilket kunne tyde på, at Otto den Store kan have haft til hensigt også at underordne Polen kirkeligt set under Magdeburg.

Det ser ud til, at det har været Otto den Stores og Johannes XII's plan at sætte missionen blandt elbslaverne i system, idet Hamburg-Bremen har stået for de nordlige områder, der administrativt hørte under Hermann Billung, og at Mainz har skullet missionere gennem Havelberg og Brandenburg, medens Magdeburg skulle stå for missionen syd for Brandenburg. Det er i denne forbindelse værd at lægge mærke til, at Hermann Billung og Gero i 963 indledte en række krige med elbslaverne fra obodritterne i nord til Lausitz i syd, og at Gero også gik imod Polen og undertvang Mieszko I, således at områder mellem Oder og Warthe blev tributpligtige til Otto den Store. Det kunne unægtelig tyde på, at Otto den Store lod erobring og mission gå hånd i hånd.

Den endelige løsning på Magdeburgproblematikken har vi i Johannes XIII's synodalbulle af 20. april 967,¹⁷ hvori Magdeburg blev ophø-

jet til metropol med Havelberg og Brandenburg som suffraganer. Desuden giver bullen den ny ærkebiskop ret til at udnævne biskopper i Merseburg, Zeitz og Meissen samt til at oprette bispedømmer på egnede steder. Der ud over er den væsentligste ændring i forhold til planen fra 962, at det ny ærkebispedømme bliver begrænset til de allerede erobrede områder; der er altså ikke nogen mulighed for at udvide det med fremtidige erobringer.

Denne plan blev ført ud i livet i oktober 968¹⁸ efter at Bernhard af Halberstadt var død i februar 968 og Wilhelm af Mainz i marts, og efter at deres efterfølgere Hildward af Halberstadt og Hatto af Mainz havde godtkendt indskrænkningerne af deres stifter.¹⁹

Den lukkede grænse mod øst samt den omstændighed, at Otto den Stores rolle i forbindelse med oprettelsen af ærkesædet Magdeburg er stærkt nedtonet i synodalbullen, har ført til den antagelse, at der skulle herske et stærkt modsætningsforhold mellem Otto den Store og Johannes XIII, der skulle have ønsket at fastholde hierarkiets ret til at lede missionen og pavens ret til at oprette bispedømmer og metropoler, og at Johannes XIII på det tidspunkt vel at mærke skulle stå så stærkt, at han kunne gennemtrumfe sin vilje.²⁰ Der er imidlertid intet i kildematerialet i øvrigt, der tyder på et stærkt modsætningsforhold; tværtimod ser det ud til, at der har hersket den bedste forståelse kejser og pave imellem, og det er i alle tilfælde givet, at Johannes XIII's stilling i Rom var særdeles svag, idet han i 966 blev fordrevet fra Rom, og kun den omstændighed, at Otto den Store med sin hær drog mod Rom, sikrede hans tilbagevenden til pavestolen,²¹ så han var derfor i allerhøjeste grad afhængig af Otto den Stores velvilje og beskyttelse.

Årsagen til den lukkede grænse mod øst skal nok snarere søges i den omstændighed, at Mieszko I af Polen i 966 var gået over til kristendommen og havde ladet sig døbe. Dermed var Polen formelt blevet et kristent land, og Otto den Store havde ikke længere mulighed for at drive mission i Polen.

Ser vi på Otto den Stores rolle i forbindelse med oprettelsen af nye bispedømmer, er det tydeligt, at han i alle tilfælde for de bispedømmers vedkommende, der lå i de slaviske områder, har haft initiativet. Hvad angår de danske bispedømmer, har situationen som nævnt været anderledes. Vi har ingen stiftelsesdiplomer for de danske bispedømmer, og det er et spørgsmål, om der overhovedet har været nogle. Danmark var jo ikke under saksisk overhøjhed, og Otto den Store kunne derfor ikke afsætte grænser for bispedømmerne indbyrdes, og han har heller ikke haft mulighed for at sikre biskoppernes indkomster med tiende fra deres stifter, hvis de da overhovedet har haft regulære stifter, hvilket er

særdeles tvivlsomt, da de jo sandsynligvis var missionsbiskopper.

Derimod har vi et stiftelsesdiplom for Brandenburg,²² og vi må antage, at der har været et tilsvarende for Havelberg. Af Brandenburgs stiftelsesdiplom fremgår det, at det er Otto den Store, der har oprettet stiftet, ganske vist efter forhandling med den pavelige legat Marinus. Det er også Otto den Store, der har fastlagt dets grænser, og det er ham, der har sørget for dets indkomster ved at give det rådighed over tiende fra hele området, dog med undtagelse af nogle landsbyer, der tidligere var blevet givet til St. Mauritiusklostret i Magdeburg; disse områder skulle til gengæld levere naturalieydelser til biskoppen i Brandenburg. Det er i øvrigt det eneste diplom til Brandenburg fra Otto den Store, vi har, men af et diplom til St. Mauritiusklostret i Magdeburg ved vi, at han også har givet Brandenburg del i honningtiende fra en række landskaber.

St. Mauritiusklostret var fra sin grundlæggelse i 937 til sin omdannelse til ærkesæde i 967 blevet så rigt doteret af Otto den Store, at det kunne måle sig med Fulda og Hersfeld. Ud over grundbesiddelser fik det del i regalier som afgifter fra marked og mønt i Magdeburg og kongelige indtægter fra de slaviske områder. Hertil kom den kirkelige tiende fra områder hovedsageligt vest for Elben samt den verdslige tiende fra en række områder. Disse dotationer fortsatte i øvrigt efter St. Mauritius' omdannelse til ærkesæde.

Hvad angår bispedømmerne Merseburg, Zeitz og Meissen, har vi ingen stiftelsesdiplomer, men i DO I 366 pålægger Otto den Store markgreverne Wigbert, Wigger og Günther at udstyre de nye bispedømmer med verdsligt gods, »for at biskopperne ikke skal antages for fattige mennesker.« Der ud over har Otto den Store skænket kirken i Helfta til Merseburg²³ og tiende af de kongelige indkomster fra nogle slaviske områder til Meissen.²⁴

Det er således evident, at Otto den Store har sikret indtægterne for de nyoprettede bispedømmer i de slaviske områder og dermed skabt det økonomiske grundlag for deres missionsarbejde, men derimod har vi ingen vidnesbyrd om, at han skulle have involveret sig direkte i missionsarbejdet. Det betyder naturligvis ikke, at han ikke bekymrede sig om missionsarbejdet, for det kan vi se, at han har gjort f.eks. i arengagen i DO I 366, hvor det hedder: »Vi tror, at forøgelsen af gudsyrkelsen er ensbetydende med vort konge- og kejserriges frelse og beståen.« Og det understreges også af Johannes XII's diplom af 962, hvori det hedder, at St. Mauritiusklostret var oprettet med henblik på mission, og at det var Otto den Store, der havde ført slaverne til den kristne tro, ligesom det også skulle være ham, der stod for missionen i fremtiden.

Walter Schlesinger anfører, at årsagen til, at initiativet i missionsarbejdet var overgået til kongen, var, at den missionsiver, som havde præget den irokeltiske mission, så at sige var brændt ud, og at der var opstået et tomrum efter Ansgar. Dette skyldtes dels det forfald, der var sket i mange klostre, og dels at de tyske munke i langt højere grad end de irokeltiske var bundet til deres klostre. Missionen drevet af en indre, religiøs trang gik i stå, og initiativet overgik til kongen, der sad inde med den nødvendige magt til at undertvinge hedningene.²⁵

Et andet forhold, som jeg vil pege på, er en ændring af missionsmetoden. Hvis vi ser på Ansgar, havde han ganske vidst støtte fra Ludvig den Fromme, men den var primært af økonomisk art i ærkesædet Hamburg. Ude i missionsmarken var han helt og holdent afhængig af de lokale kongers velvilje, idet han f.eks. måtte have deres tilladelse til at bygge kirker,²⁶ til at ringe med klokker,²⁷ ja, i det hele taget til at virke.²⁸ Han havde ingen som helst magtmidler at sætte ind, og hans formål var alene at skabe en menighed af troende; den kirkelige organisation i bispedømmer var for ham en følge af og ikke en forudsætning for missionen. Den såkaldt romerske missionsmetode, som Otto den Store benyttede sig af, var diamentralt modsat. Her var det vigtigste den kirkelige organisation, d.v.s. at man startede med at oprette regelrette bispedømmer, og de skulle så stå for missionen i de områder, der var underlagt dem.²⁹ Forskellen skyldes først og fremmest, at missionen under Otto den Store var kædet sammen med sikringen af hans erobringer. Bag disse diamentralt modsatte missionsmetoder aner vi også det germanske retsprincip »cuius regio, cuius religio«, som vi kender fra reformationen; Ansgar måtte i Sverige og Danmark have de respektive hedenske kongers tilladelse til at virke, og slaverne i de af Otto den Store erobrede områder skulle være kristne.

Det betyder dog ikke, at slaverne er blevet tvangsdøbt. Et eksempel herpå er Boso, der senere blev den første biskop i Merseburg. Han beherskede det slaviske sprog, og fra St. Emmeran i Regensburg medbragte han bl.a. bordsformler oversat til slavisk, og han gjorde i sit arbejde alene brug af den frivillige omvendelse.³⁰ Der ud over har vi nogle få oplysninger hos Thietmar, Widukind og Adam af Bremen, men inden vi ser nærmere på dem, vil vi ganske kort se på datidens opfattelse af mission.

Mission har ret beset to sider; en negativ, der består i udryddelsen af hedenskabet, af de materielle forudsætninger for at udøve den hedenske kult, og en positiv, der selve udbredelsen af den kristne tro.

I flg. Augustin er den negative side af missionen, som skal umuliggøre den hedenske gudedyrkelse, en absolut nødvendighed, men det til-

kommer alene herskeren at udøve denne magtanvendelse, som skal bane vejen for den positive omvendelsesproces. Der er altså på den ene side ingen kultfrihed for hedenskabet, men på den anden side fastholdes friheden til omvendelse uden nogen som helst form for tvang, hvilket er en konsekvens af Augustins opfattelse af, at ikke alle hedninge skal omvendes; kun de, der er forudbestemt dertil af Gud.³¹

Gregor den Store ligger på linie med Augustin, idet han lægger vægt på, at det kristne overherredømme bliver udstrakt over hedenske områder, altså at den negative side af missionen bliver gennemført, for at det positive missionsarbejde kan foregå uforstyrret og med fredelige midler.³² Vi skal faktisk helt frem til Bernhard af Clairvaux, før vi møder mottoet »død eller dåb« i den af kirken almindeligt anerkendte missionspraksis.

Widukind³³ og Thietmar³⁴ beretter, at Otto den Store ødelagde slavernes hedenske helligdomme og grundlagde kirker og klostre til støtte for missionen, at han sørgede for missionærer og sluttelig skabte en fast organisation af bispedømmer. D.v.s. at han stod bag den negative mission og skabte forudsætningerne for den positive. Adam af Bremen anså det for at være den verdslige øvrigheds pligt at støtte missionen,³⁵ men det fremgår også, at han var imod tvangsmission,³⁶ og andets steds fremhæver han, at de kristne dommers uretfærdighed direkte var skyld i slaveropstanden i 983, fordi slaverne med rette sloges for deres frihed.³⁷ Så når Adam af Bremen fortæller, at Otto den Store havde bekriget slaverne øst for Elben, så de antog den kristne tro,³⁸ må det forstås alene om den negative mission, og det samme gælder hans beretning om, at ærkebiskop Unwan udryddede alle hedenske skikke.³⁹

Desuden må vi antage, at hedninge og kristne har levet stort set fredeligt side om side i de første årtier efter oprettelsen af bispedømmerne øst for Elben og Saale. F.eks. fortæller Thietmar af Merseburg, at der i den sydlige del af hans stift kun var meget få, der skulle have firmelsen, da han første gang kom der ni år efter sin udnævnelse.⁴⁰

Vi må derfor konkludere, at Otto den Stores rolle i missionsarbejdet var at skabe forudsætningerne for missionsarbejdet ved den negative mission og at skabe rammerne om den positive mission, men der ud over blev selve missionsarbejdet overladt til kirken, hvilket dog ikke hindrede Johannes XII i at erklære, at resultatet af missionsarbejdet var Otto den Stores værk. Og det er jo så sandt, som det er sagt, for missionsarbejdet havde aldrig fået det omfang, som det fik, uden Otto den Stores initiativer og støtte.

Jeg har tidligere nævnt, at Otto den Stores oprettelse af bispedøm-

mer i de elbslaviske områder skal ses i sammenhæng med hans indlemelse af disse under saksisk administration, men det betyder ikke, at Otto den Stores interesse for kirken og dermed også for missionen alene var dirigeret af hans ekspansionslyst. Det ville være en enøjet og fuldstændig håbløs betragtningsmåde. Otto den Store har i kraft af sin salvning til konge været overbevist om, at han havde fået guddommelig nåde til at styre. I flg. Widukind⁴¹ overgav ærkebiskop Hildibert af Mainz ved Otto den Stores kroning i Aachen i 936 ham sværdet med disse ord: »Modtag dette sværd, med hvilket du skal fordrive Kristi modstandere, hedninge og kættere på baggrund af den dig overgivne guddommelige fuldmagt (auctoritas divina) og på baggrund af magten (potestas) over hele Frankerriget til befæstelse af freden for alle kristne.« D.v.s. at guddommelig og verdslig magt i flg. Widukind skulle være forenet i kongens person.

Ser vi på Det ottonske Pontifikale fra o. 960,⁴² der må formodes at udtrykke de tanker og forestillinger, som kirken gjorde sig om kongens stilling i forhold til hierarkiet, er det klart, at kongen ikke blot indtager en særstilling som den eneste lægmand, der er salvet, men at han var sidestillet med biskopperne, ja, i virkeligheden var kirkens regulære overhoved. Det vil i denne sammenhæng føre for vidt at behandle kongekroningsordoen i sin helhed, men et par enkeltheder skal dog fremdrages. I forhold til kirken var kongen »tutor ac defensor,«⁴³ og det er et udtryk, som vi genfinder i patronatsretten, idet patronens vigtigste opgave var at beskytte og forsvare den kirke eller det kloster, som han var patron for. Når kongen derfor kaldes kirkens »tutor ac defensor,« må det betyde, at hans rettigheder i forhold til kirken har været parallelle om ikke identiske med patronens rettigheder, så selv om han måske ikke i ejendomsretslig forstand var rigskirkernes patron, kunne han i alle tilfælde udøve patronale rettigheder over dem.

Kongens forhold til hierarkiet bliver understreget ved, at han har del i det biskoppelige embede, dog kun »in exterioribus« i modsætning til biskopperne, hvis embede er rettet imod »interioribus.«⁴⁴ Men medens biskopperne handler på apostlenes vegne, repræsenterer kongen i sit navn Kristi billede, d.v.s. at han handler på Kristi vegne. Kongen står derfor i sin Kristusbilledlighed over biskopperne, som Kristus står over apostlene.⁴⁵ Og Kristus har ikke blot indsat kongen her på jorden; han vil også lade ham regere sammen med sig i det evige rige. Dermed bliver det jordiske rige også en del af det forjættede messiasrige,⁴⁶ idet kongen i sin Kristusbilledlighed skal øve retfærdighed, sikre freden, beskytte kirken og retsudøvelsen, drage omsorg for de fattige, enkerne og de faderløse.⁴⁷

Kongekroningsordoen forpligter ikke direkte kongen til mission, men hans forpligtelser som kirkens beskytter mod ydre og indre fjender, samt kejserkroningsordoens pålæg om at undertrykke de oprørske og hedenske nationer⁴⁸ implicerer umiddelbart den negative mission, og kirkens efterfølgende, positive mission er da en naturlig følge i forlængelse af Augustins og Gregor den Stores opfattelse af missionen.

»Vi tror, at forølgelsen af gudsdyrkelsen er ensbetydende med vort konge- og kejserriges frelse og beståen,« skrev Otto den Store i arengalen til DO I 366. Rige og kirke var for ham et. Hvor han udvidede sin magt, blev kirkens indflydelse også udvidet, og gudsdyrkelsen forøget. De to regimenter, som Gelasius I havde adskilt så nøje, var i Otto den Stores person samlet til et; han var »rex et sacerdos.«

Noter

1. Foredrag for »Christianisierung des Nordens III« 2.-6. oktober 1989, arrangeret af Christian-Albrechts-Universität, Kiel.
2. Widukind: *Res gestae Saxonicae*. A. Bauer und R. Rau. *Ausgewählte Quellen zur deutschen Geschichte des Mittelalters* 8, 1971. I, 40.
3. Adam Bremensis: *Gesta Hammaburgensis ecclesiae pontificum*. W. Trillmich, *Ausgewählte Quellen zur deutschen Geschichte des Mittelalters* 11, 1961. II,1.
4. Adam af Bremen I, 57-59.
5. *Monumenta Germaniae Historica. Diplomata regum et imperatorum Germaniae I, Conradi I. Hinrici I. et Ottonis I. Diplomata*. München 1980. DO I 105.
6. Aksel E. Christensen: *Vikingetidens Danmark paa Oldhistorisk Baggrund*. København 1969. p 232.
7. Horst Fuhrmann: *Die Synoden von Ingelheim*. Ingelheim am Rhein. Hrsg. J. Autenrieth. Stuttgart 1964, pp 141-220, her p 163.
8. Niels Refskou: *Det retslige indhold af de ottonske diplomater til de danske bispedømmer*. *Scandia* 52:2, Lund 1986. pp 167-210, her p 197.
9. Adam af Bremen II, 26.
10. *Urkundenbuch des Erztifts Magdeburg, Teil I (937-1192)*. F. Isräel und W. Möllenberg. Magdeburg 1937. Nr. 1.
11. W. Schlesinger: *Kirchengeschichte Sachsens im Mittelalter I, Mitteldeutsche Forschungen* 27/1, Köln-Graz 1962. p 22.
12. *Urkundenbuch des Erztifts Magdeburg*, nr. 28.
13. *Urkundenbuch des Erztifts Magdeburg*, nr. 11.
14. *Kirchengeschichte Sachsens I*, p 23.
15. R. Köpke/ E. Dümmler: *Kaiser Otto der Grosse. Jahrbücher der deutschen Geschichte*. Leipzig 1876. pp 271ff.
16. *Urkundenbuch des Erztifts Magdeburg*, nr. 28.
17. *Urkundenbuch des Erztifts Magdeburg*, nr. 52.
18. *Urkundenbuch des Erztifts Magdeburg*, nr. 61.
19. *Urkundenbuch des Erztifts Magdeburg*, nr. 59 og 60.
20. Se. f.eks. D. Claude: *Geschichte des Erzbistums Magdeburg bis in das 12. Jahrhundert I. Mitteldeutsche Forschungen* 67/1, Köln-Wien 1972. pp 89ff.

21. R. Köpke/ E. Dümmler: Kaiser Otto der Grosse, pp 407-430.
22. DO I 105.
23. DO I 373a.
24. DO I 406.
25. Kirchengeschichte Sachsens I pp 19f.
26. Rimbert: Vita Anskarii. W. Trillmich. Ausgewählte Quellen zur deutschen Geschichte des Mittelalters II. 1961. 24.
27. Vita Anskarri, 32.
28. Vita Anskarii, 11.
29. Cf. P. Hinschius: System des katholischen Kirchenrechts II, Graz 1959. p 350 især n. 10, hvor oprettelsen af de danske bispedømmer henregnes under den romerske missionsmetode.
30. W. Schlesinger: Kirchengeschichte Sachsens I, p 24.
31. Hans-Dietrich Kahl: Zum Geist der deutschen Slawenmission des Hochmittelalters. H. Beumann (Hrsg.): Heidenmission und Kreuzzugsgedanke. Wege der Forschung VII. 1963. pp 156-176, her pp 159f.
32. Hans-Dietrich Kahl: Zum Geist der deutschen Slawenmission, p 161.
33. Widukind, III, 75.
34. Thietmarus episcopus Merseburgensis: Chronicon. W. Trillmich. Ausgewählte Quellen zur deutschen Geschichte des Mittelalters 9. 1957. II, 36.
35. Adam af Bremen, II, 15,23.
36. Adam af Bremen, IV, 30.
37. Adam af Bremen, II, 42-44.
38. Adam af Bremen, II, 15.
39. Adam af Bremen, II, 48.
40. Thietmar, VIII, 21.
41. Widukind, II, 1.
42. C. Vogel – R. Elze: Le pontifical romano-germanique du dixième siècle. Le texte I. Studi e testi 226. 1963. Nr. LXXII.
43. C. Vogel – R. Elze: Le pontifical, LXXII, 7.
44. C. Vogel – R. Elze: Le pontifical, LXXII, 22.
45. C. Vogel – R. Elze: Le pontifical, LXXII, 19.
46. C. Vogel – R. Elze: Le pontifical, LXXII, 25.
47. C. Vogel – R. Elze: Le pontifical, LXXII, 19.
48. Die Ordines für die Weihe und Krönung des Kaisers und der Kaiserin. R. Elze. Fontes iuris germanici antiqui in usum scholarum ex Monumentis Germaniae Historici separatim editi, IX. Ordines coronatis imperialis. 1960. II, 2.

Zusammenfassung

Die Eroberungen Heinrichs I in der Nordmark und in Dänemark bildeten die Grundlage für die Bistumsgründungen Ottos des Grossen in Havelberg und Brandenburg, Schleswig, Ripen und Aarhus im Jahre 948. Havelberg und Brandenburg wurden unter Mainz gelegt, während Schleswig, Ripen und Aarhus innerhalb des Missionsgebiets von Hamburg-Bremen lagen. Damit folgte die kirchliche Einteilung der staatli-

chen, indem die Grenze zwischen den beiden Kirchenprovinzen identisch wurde mit der Grenze zwischen der Billunger Mark und der Nordmark unter Gero.

Die Ernennung der dänischen Bischöfe ist manchmal als ein Auswirkung der imperialistischen Politik Ottos charakterisiert worden; sie ist aber ebenso sehr vom Wunsch des Erzbischofs Adaldag bestimmt, regelrechte Suffragane zu bekommen. Der Erzbischof von Hamburg-Bremen hatte nämlich bisher unter einem kanonischen Prætorium gelebt, da er ohne Suffragane die ihm kirchenrechtlich obliegenden Verpflichtungen sonst nicht erfüllen konnte.

Da Dänemark erst nach der Taufe des Königs Harald Blauzahn um 962 als ein christlicher Staat galt, sind die dänischen Bischöfe Missionsbischöfe gewesen. Schleswig, Ripen und Aarhus sind also nicht regelrechte Bistümer gewesen, sondern eher Ausgangspunkte für die Missionstätigkeit der Bischöfe.

Nach der Schlacht auf dem Lechfeld 955 versuchte Otto der Grosse, das im Jahr 937 von ihm errichtete Mauritiuskloster zu Magdeburg in ein Erzbistum umzubilden; dieser Plan musste aber wegen Widerstandes auf seiten Wilhelms von Mainz ausgegeben werden. Im Jahre 962 erhöhte Papst Johannes XII Magdeburg zum Erzbistum mit Merseburg als Suffragan; aber diesmal wurde der Plan aufgeschoben weil Bernhard von Halberstadt Protest einlegte. Erst 968 wurde Magdeburg zum Erzbistum erhöht, mit Havelberg, Brandenburg, Merseburg, Zeitz und Meissen als Suffraganbistümern.

Otto der Grosse nahm die Initiative zur Errichtung von Bistümern in den slawischen Gebieten; er sicherte auch die wirtschaftliche Grundlage für ihre Missionstätigkeit; was aber die Errichtung der dänischen Bistümer anbelangt, war Adaldag vermutlich die treibende Kraft.

Durch die Zerstörung der heidnischen Heiligtümer schuf Otto der Grosse die Voraussetzungen für die Mission; die Missionsarbeit selbst wurde aber der Kirche überlassen, und nichts deutet auf eine Zwangsbekehrung der Slawen an.

Die Krönungsordines im Ottonischen Pontifikale zeigen, dass Otto der Grosse als »tutor ac defensor« über die Kirchen des Reiches Patronatsrechte ausübte, und kraft seiner »Christusebenbildlichkeit« nahm er einen Platz über den Bischöfen ein. Die beiden »Regimente« waren in der Person Ottos vereint: er war »rex et sacerdos«.

Sognepræst Niels Refskou
Greve Præstegård
Mikael Gjøesvej 1
2670 Greve